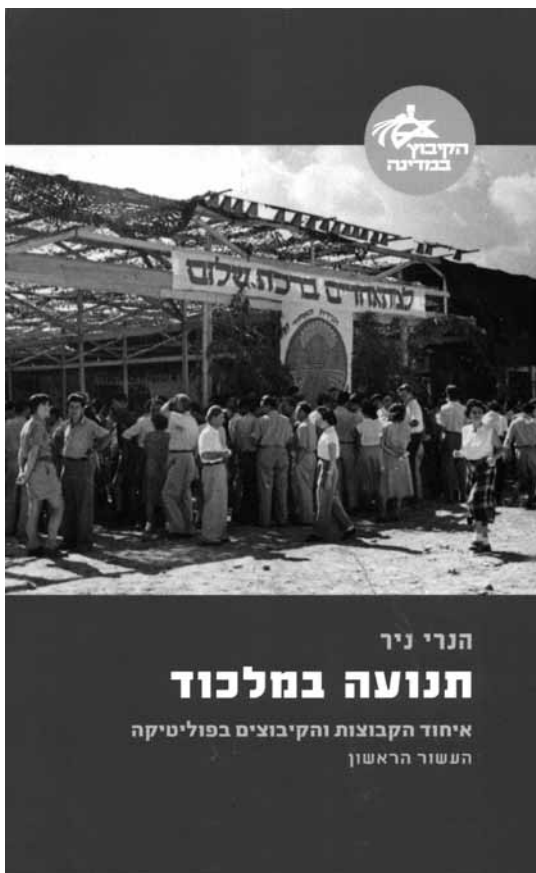

דרכו הפוליטית של ה'איחוד'

הנרי ניר, תנועה במלכוד: איחוד הקבוצות והקיבוצים בפוליטיקה: העשור הראשון, בעריכת יוסי גורני ויוסי כץ, רמת-אפעל: יד טבנקין; הקתדרה ללימודי תולדות קרן קיימת לישראל ומפעליה, אוניברסיטת בר-אילן; יד יערי, תשע"ג, 258 עמ'

התנועה הקיבוצית זכתה למחקר ענף, וככל שנוקפות שנותיה – בקצב הולך וגובר. עם זאת נעדר עד כה מחקר שיוחד לתנועה שהייתה בזמנה הגדולה מבין התנועות הקיבוציות, 'איחוד הקבוצות והקיבוצים' (ה'איחוד') פני כול). בספרו הנוכחי ביקש הנרי ניר למלא חלל זה. ניר היה היסטוריון מובהק של התנועה הקיבוצית. ספרו הקודם, 'רק שביל כבשו רגלי: תולדות התנועה הקיבוצית' (2008), הוא החיבור ההיסטורי המקיף והכולל ביותר שנכתב על תנועה זו, והוא עיבוד של חיבור בן שני כרכים שיצא לאור כעשור קודם לכן באנגלית. ספר זה היה גולת הכותרת של מחקריו. הבולט שבמחקריו המוקדמים, הספר 'הקיבוץ והחברה: הקיבוץ המאוחד, 1923–1933' (1984), עוסק בהתפתחות קיבוץ עין-חרוד לתנועה קיבוצית שהפכה משנת 1927 ל'קיבוץ המאוחד', הגדולה והמשימתית ביותר מבין התנועות הקיבוציות שפעלו ביישוב. פעילותו המחקרית המגוונת של ניר כללה מאמרים וספרים על החברה החלוצית בימי היישוב ולאחריו, ובהם מחקרו עם ברוך בן אברם 'עיונים בעלייה השלישית: דימוי ומציאות' (1995). חיבוריו באנגלית עסקו גם בהשוואה בין הקיבוץ לבין תופעות קומונליות וחלוציות אחרות בעולם. בין אלה בולט ספרו 'היכן שיש קהילה:

הקיבוץ והפילוסופיה של קומונליות' (Where Community Happens: The Kibbutz and the Philosophy of Communalism, 2011). בספרו הנסקר כאן בחר מטרה צנועה ביחס למחקריו המקיפים – תיאור דרכו הפוליטית של ה'איחוד' בעשור הראשון לקיומו (1951–1961).

ניר ציין שההיבט הפוליטי, שבו בחר לעסוק, לא היה מוקד עניינה של התנועה הצעירה, אלא רק אחד הנושאים שהיו על סדר יומה, ושברמרכום עמדו ייסוד וטיפוח של יישובים קיבוציים ורווחת חבריהם. בכל זאת הוא בחר לעסוק בספרו בנושא זה והגדירו כמניע לקיומו הנברל של ה'איחוד', ובכך הצדיק את בחירתו. תנועת

וענייני. ה'איחוד' שאף גם שבתור תנועה שנאמנה למפלגה, ושמקיימת ערכים אלה בהווייתה, יינתן לו ולנציגיו מקום במפא"י להדריך בכיוונים אלה ולהקרינם. והנה מפא"י של ימי העלייה הגדולה פנתה לכיוונים אחרים. היא הפכה למפלגת המונים ביורוקרטית המושתתת על מנגנון חזק ואף כוחני, אינטרסנטי יותר מערכי, ריכוזי יותר ממבוזר. בכך היא רחקה מרעיונות החלוציות, הסוציאליזם וההתנהלות הדמוקרטית, ודאי לא הובילה אותם בחברה, ולא נתנה ל'איחוד' ולנציגיו מקום של כבוד בתוכה, הגם שמבחינה מספרית תמיד היו ל'איחוד' יותר נציגים משהצדיק היקפו הדמוגרפי. דרכה זו של מפא"י הותירה את נציגיו הפוליטיים של ה'איחוד' מתוסכלים. הם אכן היו במלכוד, משום של'איחוד' לא הייתה חלופה פוליטית לברית עם מפא"י. לא הייתה עוד מפלגה שדרכה הייתה דרך הסוציאלי-דמוקרטיה המשולבת בציונות חלוצית – תמצית השקפתו. לכן הוא נותר בתוך מפא"י אף שהתנגד לדרכה ולדרכם של מנהיגיה בסוגיות המהות של דמות החברה. כך התפתח מעגל קסמים שבו יחס המפלגה הפחית את הנכונות של חברי ה'איחוד' למעשה הפוליטי, הפחתה זו פגעה ביכולתו של ה'איחוד' להעצים את נוכחותו הפוליטית, הדבר פגע עוד יותר ביחס המפלגה כלפיו וחוזר חלילה. ספרו של ניר הוא למעשה תיאור פעולתו של מעגל קסמים זה לאורך העשור הראשון של התנועה, 1951-1961.

הספר בנוי בסדר כרונולוגי. הוא פותח בהקמת ה'איחוד' ובתקוות שליוו אותו שכתנועה מאוחדת יהיה חזק ומשמעותי ולכן משפיע. השלב הבא היה אכזבה, שהגיעה חיש מהר, ושהחליפה את התקוות של ימי ראשית הקמת התנועה. שיאה היה בימים שלפני מבצע סיני, כאשר ה'איחוד' שקל ברצינות להקים סיעה במפא"י כדי לחזק את השפעתו ואת יכולתו לסחוף את חבריו לפעולה פוליטית אל מול מה שזיהה כהתנכרותה של המפלגה לו ולדרכו.

ה'איחוד' קמה באוקטובר 1951, לאחר הפילוג ב'קיבוץ המאוחד', כאיחוד של עוזבי תנועה זו עם תנועת 'חבר הקבוצות'. הגדרתו של ניר תקפה כיוון שבסיסו, לכל הפחות בסיסו הגלוי, של הפילוג ב'קיבוץ המאוחד' היה פוליטי – מחלוקת בין תומכי מפא"י לתומכי מפ"ם על האוריינטציה הבין-לאומית של ישראל ונגזרותיה הפוליטיות, החינוכיות והאחרות. ובכל זאת יש מקום לשאול אם אמנם די בהיבט הפוליטי כדי להסביר את הפילוג ב'קיבוץ המאוחד' ואת הקמתו של ה'איחוד'. ניר לא עסק בכך, אך נראה שיש לחפש הסברים נוספים להחלטה של מאות אנשים לעקור, לרוב מרצונם, מבתם. ואכן התהייה אם ההיבט הפוליטי הוא הסבר מספק לקיומו הנבדל של ה'איחוד' נרמזת שלא במכוון אצל ניר, בהצביעו על כך שכבר מראשית ימי ה'איחוד' היו חבריה אדישים כלפי המפלגה שאתה הייתה מזוהה תנועתם, מפא"י.¹

אדישותם של החברים הובילה את ניר באופן מודע לעסוק בספרו בעיקר במהלכיה של הנהגת התנועה. תמציתם של מהלכים אלה באה לידי ביטוי בכותרת המוצלחת של הספר, 'תנועה במלכוד', ומלכוד זה עובר כחוט השני בחיבורו של ניר. כמו כל התנועות הקיבוציות, כל אחת בדרכה הייחודית, שאף ה'איחוד' שהחברה הישראלית הצעירה תתפתח ברוח ערכי החלוציות היצרנית והחקלאית וברוח הסוציאליזם. הוא שאף שמפא"י, מפלגת השלטון, תוביל את המדינה ברוח ערכים אלה, ותתנהל באופן דמוקרטי

1 על מניעים אפשריים לפילוג, נוסף על זה הפוליטי, ראו למשל: י' אסף, 'הסכסוך הפוליטי בקיבוץ המאוחד 1939-1951', עבודת דוקטור, אוניברסיטת תל-אביב, 1987, עמ' 103-111; א' פאוקר, 'אוטופיה בסבך הסתירות: השוואה בין הדימויים העצמיים של התנועות הקיבוציות השונות בעשור הראשון למדינה', עבודת דוקטור, אוניברסיטת תל-אביב, תשס"ה, עמ' 325.

לאחריהן שבו תמיד לאדישותם. הוא תיאר גם את העזרה הנדיבה שקיבלה התנועה דרך הגורמים הרלוונטיים במפלגה להקמת 'משקי השיקום' – הקיבוצים החדשים שקמו כמענה להתפלגות חברי ה'איחוד' מקיבוציהם המקוריים, שנתרו במסגרת 'הקיבוץ המאוחד' לאחר הפילוג בו. סיוע חשוב נוסף היה הסדר הקונוורסיה, שיצא לפועל בשנת 1960 – מתן האשראי הנוח לקיבוצים, שרבים מהם נקלעו לבעיות תזרים קשות לאחר קום המדינה.³

המתחות הקשה ביחסי ה'איחוד' ומפא"י התפוגגה לאחר מבצע סיני. ניר כינה תקופה זו 'ההתרככות'. ההצלחה במבצע סיני העלתה את קרנו של בן-גוריון; לאחר בחירות 1955 קמה ממשלה של מפלגות הפועלים, כל התנועות הקיבוציות היו מיוצגות בה דרך מפלגות אלו, ונכללו בה מספר שרים קיבוצניים; גיורא יוספטל המוערך היה מזכיר מפא"י; והקיבוץ התברגן והשלים יותר עם המגמות במדינה. בנסיבות אלה שאיפות ההשפעה הייחודיות של ה'איחוד' במפא"י התעמעמו מחד גיסא, ומאידך גיסא נחלשה תחושת הידחקותו והניכור כלפיו במפא"י. אולם כל אלה לא שינו את התמונה במהותה, ולא פתרו מיסודו את מעגל הקסמים האמור. אף שהיו אלו שנים של שקט יחסי ביחסי מפא"י וה'איחוד', מנהיגי ה'איחוד' הבינו שאין להם פתרון אמת להתברגנותו של הקיבוץ, לקושי שהיא יוצרת ביחסיו עם סביבתו ולחוסר השפעתו שהלכה וגברה. כיוון שניר בחר לעסוק רק בהיבט הפוליטי, הוא לא דן בנקודה זו במשמעויות הכוללות של ירידת קרנו של הקיבוץ ובפתרונות האפשריים לה, עניין שעולה דווקא במאמרים הנספחים לספר.

השקט הפוליטי הופר עם פרוץ פרשת לבון, בשנת 1960. הפרשה טלטלה את ה'איחוד' מבפנים, משום שבקרב חבריו ומנהיגיו היו תומכים לשני המחנות. זכר הפילוג ב'קיבוץ המאוחד' עדיין היה טרי, והחשש ממחלוקת

הרהורים אלו היו ביטוי לעומק התסכול בתנועה מיחסיה עם מפא"י, משום שהקמת סיעה במפא"י הייתה צעד לוחמני במהותו ואף אסור מאז הפילוג של סיעה ב בשנת 1944. בהמשך נמצא לכך פתרון בדמות הקמת מחוז ה'איחוד' במפא"י, לצד מחוז המושבים ומחוזות טריטוריאליים שאליהם השתייכו שאר סניפי המפלגה.

התסכול היה הדדי, כפי שתיאר ניר, ומדובר במיוחד באכזבתו של דוד בן-גוריון מהקיבוץ. בראשית ימי המדינה הוא ציפה שהקיבוץ יהיה גוף דומיננטי בתוכה. ציפיות אלו היו מבוססות על ההנחה שהקיבוץ יעמוד לרשות המדינה וצרכיה, בלי שיקולים תנועתיים וכלי שיקולים פנים-קיבוציים יעיבו על כך. ההמשך ידוע: לתנועות הקיבוציות היו שיקולים משלהן, השמאליות שבהן התנגדו לממלכתיות, והן, כמו מנהיגי 'חבר הקבוצות' וה'איחוד' אחריו, חששו מאוד לסייע בפתרון מצוקת התעסוקה של העולים על ידי עבודה שכירה בקיבוצים. הקיבוצים חששו ממשמעות הדבר עבורם כחברה ומהשפעתו לרעה על יחסיהם העתידיים עם העולים החדשים. גם התוצאה ידועה: בן-גוריון התאכזב מהקיבוץ ונתן לכך ביטוי פומבי בוטה בנאום 'בוש ונכלם' המפורסם.² הוא לא חס על התנועה הקיבוצית הנאמנה לו, וניסה להשחיר את פניהם של הקיבוצים, שרובם השתייכו למפ"ם האופוזיציונית לו משמאל.

אולם האכזבה ההדדית, שכל צד הזין בה את זולתו, לא הגיעה לכדי התנגשות מלאה. ניר תיאר בספר את ההתגייסות הקבועה של ה'איחוד' ורבים מחבריו לטובת מפא"י במערכות הבחירות, אף כי

2 נאום זה נדון רבות במחקר. ראו למשל: א' צור, 'החלה יציאת מצרים – ומה עשו חלוצינו', עיונים בתקומת ישראל, 9 (תשנ"ט), עמ' 316-337.

3 ראו: ד' רוזוליו, השיטה והמשבר: שברים, הסדרים ושינויים בתנועה הקיבוצית, תל-אביב תש"ס, עמ' 109-103.

אולם סלד מגישה של תנועה בעלת זיהוי פוליטי אחיד ומחייב שיכולה לחזק את הנוכחות הפוליטית אך פוגעת בפלורליזם ובחופש הדעה של כל חבר. כל דרכו הפוליטית של ה'איחוד' הייתה פשרה בין יסודות סותרים אלו, ופשרה זו הוסיפה למעגל הקסמים הנזכר. על כך הוסיף ניר בסיכום כי ההשפעה המוגבלת של ה'איחוד' נבעה גם מכך שהיו לו אמנם נציגים פוליטיים מוכשרים ואישים מוערכים כיוספטל, ברוך אזניה, חיים גבתי, קדיש לוז ובהמשך גם אהרון ידלין, אך איש מהם לא הצליח לבלוט עד כדי השגת עמדת מפתח. לעמדות כאלו הגיעו דווקא יוצאי התנועה לבון ואשכול.

אם רעיון המלכוד, שיצר את מעגל הקסמים של חוסר ההשפעה, התסכול והאדישות, ממצה את סוגיית ה'איחוד' והפוליטיקה בעשור הראשון, כפי שאכן הוכיח ניר, האם נכון היה להקדיש לסוגיה זו ספר שלם? אם בחר ניר לעסוק בתנועה הקיבוצית הנחקרת פחות, האם לא היה נכון יותר לעסוק בדרכה באותו עשור מזוויות שונות? כאמור לדברי ניר עצמו היו סוגיות חשובות נוספות, וחלקן חשובות יותר, על סדר יומה של תנועה זו. יתרה מזו, בסיכום ספרו הוא עמד על כך שכישלון השפעתו הפוליטית של ה'איחוד' היה כרוך בכישלון ההשפעה החברתית שלו – ושל הקיבוץ בכלל – באותה עת, אולם עניין חשוב זה נותר לא נדון בספר למעט רמזים מעטים. כך גם באשר להערה מעניינת אחרת של ניר בסיכום ספרו, והיא שבשעה שהשפעתו הפוליטית הישירה של ה'איחוד', הנדונה בספר, הייתה שולית, הוא הועיל למפלגה דווקא בכך שדאג לדור ההמשך שלה באמצעות פעילותו הענפה בתנועות הנוער שהיו קשורות למפא"י.

סוגיות חשובות נוספות מעולמו של ה'איחוד' שלא מצאו את מקומן בספר, מצויות בנספחים שבחרו העורכים לשלב בספר לאחר פטירתו של

פוליטית היה גדול. בפרק זה זכו מנהיגי ה'איחוד' להערכה הגבוהה ביותר מצדו של ניר בכל הספר – הוא ייחס למתינותם ולהתנהלותם החכמה את הצלחתו של ה'איחוד' לצאת מטלטלה זו ללא פגע. אולם אליה וקוץ בה – התנועה עברה את הפרשה בשלום גם מפני שהפעם, שלא ככפילוג ב'קיבוץ המאוחד' בשנת 1951, לא באמת עניינה הפרשה את החברים. פרשה זו חשפה את יחסו הכולל של ה'איחוד' לפוליטיקה. אכזבתו ממפא"י וההבנה שאף על פי כן אין לה חלופה, גרמו לו לנהל את פעילותו הפוליטית כמעט בלידת בְּרָה. נוסף על כך הוא שאף כאמור להשפעה פוליטית,

שר העבודה גיורא יוספטל, ממנהיגי ה'איחוד', בטקס פתיחת הקונגרס הציוני העשרים וחמישה בירושלים, דצמבר 1960
(צילום: פאול גולדמן, לע"מ)

חלוציותו לתנאים החדשים של מדינה עצמאית. כל זה נעדר מספרו של ניר. למותר לציין שגם הסוגיות הפנים-קיבוציות, שכאמור ניר עצמו ציין שהיו במוקד העניין הציבורי של ה'איחוד', לא נדונו בספרו.

לפנינו חיבור חשוב, המשלים חסר מחקרי בכך שהוא הראשון שעניינו תנועת 'איחוד הקבוצות והקיבוצים'. אולם בה בשעה הוא חיבור מוחמץ במידה מסוימת, משום שהסוגיה העומדת במוקדו לא בהכרח נדרש ספר שלם כדי למצותה, וסוגיות חשובות לא פחות, שניר כבר הוכיח יכולת מעמיקה ומכלילה לעסוק בשכמותן בספרו המרשים הקודם שהזכרתי, לא נדונו בו.

זהו חיבורו האחרון של ניר, שהלך לעולמו בנובמבר 2011, בשלבים האחרונים של עריכתו. אין ספק שחקר הקיבוץ התברך בחוקר בעל שיעור קומה, גם אם חיבור אחרון זה אינו בולט כקודמיו.

ניר. מדובר בשלושה חיבורים מוקדמים של המחבר. בראשון שבהם, 'חלוצים וחלוציות במדינת ישראל: היבטים סמנטיים והיסטוריים, 1948-1956', נזכר למשל רעיון השיתוף האזורי בין קיבוצי שער הנגב ובין קיבוצי עמק הירדן. ניר הגדיר רעיון זה כדרך שהוגיה שאפו להגביר באמצעותה את כוחו של הקיבוץ. אולם נראה שבכך הוא לא עמד על מלוא המשמעות של רעיון זה כשלעצמו ושל מקומו ב'איחוד'. היה זה אחד הרעיונות המעטים בתנועה הקיבוצית באותה עת שנועד להתאים את חלוציותו של הקיבוץ ואת חשיבותו לחברה, לזמן ולמציאות החדשה של מדינה עצמאית.⁴ העובדה שהוא עלה דווקא ב'איחוד' מצביעה על הפוטנציאל שהיה גלום בתנועה זו, שהיטיבה מהאחרות לזהות את המציאות נכוחה. פוטנציאל זה ואי מיצויו קשורים אמנם לדרכו הפוליטית של ה'איחוד' אך גם נוגעים לסוגיה נוספת הנזכרת באותו מאמר: חוסר יכולתו הכוללת של הקיבוץ להתאים את דרכו ואת דרכי

בשנות השלושים בעמק הירדן, ראו: ב' בן-אברם, חבר הקבוצות: התפתחותו החברתית והרעיונית, תל-אביב תשל"ו, עמ' 75-84.

4 להיבט זה של רעיון השיתוף האזורי ראו למשל: פאוקר (לעיל, הערה 1), עמ' 61-63. אך ההתייחסות שם אינה מקיפה, ונושא חשוב זה עדיין ראוי למחקר מעמיק. לדיון מחקרי מעמיק בגלגול הקודם של הרעיון,